

ERKEN VİKTORYA DÖNEMİNDE FELSEFİ DÜZ YAZI YAZARLARI

Herbert Spencer (1820–1903) evrimsel gelişimi savunan bir filozoftur. Darwin'den önce evrimci olan Spencer «güçlü olanın hayatta kalması» deyimini kullanır (Palmer, 1897–1910). Ona göre evrimleşme gelişimle anonimdir. Gelişim bir rastlantı değil, fakat gerekliliktir. Kötülük ortadan kalkmalıdır, insan mükemmelliğe çaba göstermelidir. Spencer sentetik felsefe dediği görüşünün merkezine Tanrı'yı değil, evrimleşmeyi koyar. Tanrı'nın bilinmeyen olduğunu savunur ve doğa bilimlerini savunur. Evrim teorisini deneysel olarak test edilebilir gören Spencer basitten karmaşığa, homojenden heterojene doğru bir gerçeklik anlayışına inanır. Evrim doğadaki, toplum ve ahlâktaki örnekleri gözler önüne serer ve evrim ilkesi sadece organizmalar değil, ahlâki ilkeler, eğitim ve duygular da dâhil olmak üzere, her fenomene uygulanan bir sentetik felsefe yaratmıştır. Spencer'a göre liberalizmdeki ve bireylerin özgürlüğüne, eşitliğine ve önceliğine vurgu yapmak çok önemlidir. Toplum kitle ve cemaatten ziyade, bireylerin önem ve önceliği, doğuştan hakları ve insan merkezci yaklaşım önemlidir. Spencer'ın bu görüşüne göre hümanizm, halk ve ödevler evrenseldir. Bu inancın, dini alanda hoşgörünün ve ekonomik alanda da serbest pazar girişimciliğinin bir ürünü olduğu Spencer tarafından vurgulanır, evrimin insan deneyimi ve bilgisi bakımından önemini vurgulayan Spencer, Sosyal Darwinizmi savunur ve insan karakteri ve sosyal kurumların evrenin tüm yönleriyle gelişmesiyle evrimsel olduğunu vurgulanır. Darwin gibi en güçlü olanın çevreye en uyumlu olarak hayat mücadelesini kazanacağını savunur. Böylece evrimin insan doğasına ve insan topluluklarına uygulanması olan sosyal Darwinizm ortaya çıkar. Fakat Spencer, Ütopik olarak en güçlü olanın en iyi olduğunu da iddia eder. İnsanlar kendi hallerine bırakıldıklarında ve geleneksel düzene tabi olmadıklarında tıpkı hayvanların evrende yalnız kalmaları gibi çarelerine bakıp, mükemmelliği hedefleyeceklerdir. Devletten gelecek yardımın evrimin doğal sürecine engel olduğuna inanan Spencer, toplumun ıslahı için bireysel çabayı destekler (1855: 100–142). Bundan başka araştırmalarını bu dönemde yapıp, daha sonra yayınlayan düşünürler de vardır: Darwin'in ilk kuzeni olan İngiliz düşünür Sir Francis Galton (1822–1911) zihinsel kalıtım ve bireysel farklılıklar ve felsefi bireysel evrim ruhu olgularında gerçek üzerinde durmuştur. Güçlü olanın ayakta kaldığını Darwin gibi *Kalıtısal Deha* adlı kitabında anlatan Galton, ruhsal yönden dengeli ve özel yetenekli insanların belirli aileler arasında çıktığını iddia eder. Sağlıklı ve seçkin bireylerin dünyaya gelmesini savunur. Buna da *eugenik* (soyartımı) (1869: 97) adını verir. Seçici dölet vermek ve üremeye önem verir. Zihinsel testleri ön plâna alan Galton, zekânın duyumsal kapasiteyle ilişkisi üzerinde durur, Locke gibi tüm bilgilerin kaynağının

duyumla olduğunu savunan emperyalist görüşe inanır. Galton, fikirlerin çağrışımı ve tepki zaman ölçerek bireylerin bilinç düzeyini ve ruh yapısını belirler. İnsanoğlunun parmak izlerinin farklılığını irdeleyerek, kriminal teşhisine katkıda bulunur. Jean Martin Charcot (1825–1893), histeri hastalarını hipnozla tedavi ederek insan ruhunun gerçeğini çözer. Zihinsel hastalıklara ve tedavisine tıbbi terminolojiyi katar (1898: 76–83). Böylece, bedensel yolla değil, zihinsel yolla gelen psikoterapi yöntemini kullandı.

Willhelm Wundt (1832–1920) resmi ve akademik bir disiplin olarak felsefi psikolojiyi kurar ve laboratuvar açar. Halk ve kültürel psikoloji alanlarına eğilen Wundt, sanatta, dilde, efsane ve geleneklerde olan gelişimin, insan gelişimiyle doğru orantılı olduğunu savundu. Duyum ve algıyı laboratuvar çalışmalarına taşır. Zihinsel süreçlerin, dil alışkanlıklarının ve kültürel eğitimin bağlantısını ortaya koyar. Bilinç ve çağrışım kuramlarına önem verir. Bir gerçeğin incelenmesindeki ilk adım ve bu gerçeği oluşturan unsurların tek tek tanımlanması zorunluluğudur, fikrine inanır. Wundt, İngiliz empiristlerin bilinç unsurlarının statik, zihin atomlarının edilgen çağrışım yaptığı fikrini kabul etmez. O, bilinci aktif eleman olarak ele alır. Wundt, zihnin ve bilincin kendi kendisini düzenleme yeteneği olduğunu savunur ve iradenin zihnin içeriğini düzenlediğini görür. Böylece zihinsel süreçler, bilişsel süreçlere yükselir. Dolaylı yaşantılar, olaylara doğrudan bakmayı, dolaysız yaşantılar ise gözlemi gerekir. İçebakış ve içsel algı her iki durumda da deneyim kazandırır ve bilinç yaşantılarını ortaya çıkarır (Wundt, 1858: 5–111). Ona göre etnometodolojik gerçek, insanoğlunun bilinçli kısmındadır.

İngiliz kökenli Amerikalı düşünür William James (1842–1910) düşüncenin akımı ve ruh arasında doğru orantı bulur. *Psikolojinin İlkeleri* adlı kitabında, ruhu akılla özdeşleştirir. Gerçekliği, hem zihinsel hem de fiziksel kabul eder. Deneyin sürekliliğine, düşünce ve nesnenin çokluğuna inanır. Ruhun, bu çokluk üzerine yaptığı deneyim de, canlı duyumları verir ve böylece bilgi oluşur. Psikoloji fenomenlerini, zihinsel yaşantının bilimi olarak kabul eder. Fenomenler, dolaysız yaşantılarla, koşullar ise beyinde depolanır. Bilincin fiziksel alt yapısı, psikolojinin önemli bir unsurudur. Zihin seçicidir, süzgeçten geçirilir. Bilinç biyolojiktir ve seçimler yapmayı sağlar. Bilgi ise pragmatiktir. Bir fikrin yararlılığı ve güvenilirliği onun sonuçlarının test edilmesiyle ortaya çıkar (James, 1879: 90–99). İngiliz kökenli, Amerikalı psikolog G. Stanley Hall (1844–1924) insan ve hayvan gelişimine ve çevreye uymaya evrim kuramı bağlamında bakar. Zihinsel yolculukların deneyimle gelişimine inanır. Hall, çocukların kendi bireysel gelişimlerinin ırkın gelişim tarihini izlediğini savunur. Aktif bilinç hayatının gelişimini, evrim olarak görür ve cinselliği, kimlik ifade tarzı olarak kabul eder (Hall, 1880: 5–92).

GEÇ VİKTORYA DÖNEMİ DÜZ YAZI YAZARLARINDA FELSEFE

Alman idealizmiyle, ABD pragmatizmi dönemin filozofları tarafından iyi bilinir. Felsefi açıdan idealist olan Francis Herbert Bradley (1846-1924) *Görünüş ve Gerçeklik* adlı yapıtında, idealizmin geleneksel olarak dinle özdeşleştirilmesine karşı çıkar. Bradley zihnin kendisinin gerçeklik olduğunu, fiziki dünyanın bağımsız bir gerçekliliğinin olmadığını sadece zihinsel olanın bir görünüşü olduğunu savunur. Platon, Berkeley, Kant ve Hegel'in ele aldığı idealizm, Bradley içinde de öznel idealizm olarak ortaya çıkar. Bu görüşe göre gerçekten var olan bireysel zihindir. Nesnel idealizm bağlamında da gerçekten var olan zihinden bağımsız idealar ise gerçek olanın sadece nesnelere özlerinden meydana gelmesidir. İncelendiği gibi Platon tarafından savunulan bu görüş, gerçekten var olanın zihinsel idealar olduğunu öne sürerken görünüş kategorisine indirgediği fiziki dünyadaki değişken nesnelere idealarından pay almak suretiyle var olduklarını savunur (Bradley, 1893, 8-53).

Alman asıllı İngiliz filozof Ferdinand Canning Scott Schiller, Oxford Üniversitesinde çalıştığı otuz yıllık ders notlarıyla kendi felsefesini oluşturur. *Platon veya Protagoras* adlı eserinde Schiller Platon doktrinini kabul etmez ve bilinmezliği ve göreceliğiyle ün kazanan Yunanlı sofist düşünür Protagoras'a atıfta bulunup, kendini yeni-Protagorascı ilân eder ve felsefede tekrar humanistleşmeyi savunur ve Amerika'da hoca iken pragmatizme yönelir. Onun pragmatizmine göre gerçeğin, deneyimin bir parçasıyla dinamik ilişkisinin ifadesi olması gerekir. Bu bağlamda bir tarafta deneyimin öznel kutbu diğer tarafında da nesnel kutbunu oluşturan zihinden bağımsızlık vardır. İnsan var olmak istediği noktaya, amaca veya sonuca ulaşmak istiyorsa, düşünce doğru olmak durumundadır. Bir düşüncenin doğruluğunu o düşüncenin gerçekleşme sürecine indirgeyen bu pragmatik görüş, düşüncelerin doğru olmaktan ziyade, ispatla gerçek kıldıklarını savunur (Kopalyan, 2009: 50-81). Düşünce ve deneyimin yetkinliği birbiri arasında gerçekliktir. Daha önce incelendiği gibi bir ideoloji, kuram, fikir ve uygulamanın işe yaramasından çıkan pragmatik gerçekçilik, kurucu ve temsilcileri Pierce, James ve Dewey kuramla pratiğin birbirinden ayrılmasına karşı çıkıp, pratiğe öncelik verir. Schiller pratik alanla ilgili gerçek sorunların üstesinden gelmek uğruna gerçeği keşfetme amacına bağlı bir araştırma düşüncesini esas alırken, klasik veya spekülatif felsefede olduğu gibi kavram ve kuramların mutlaklaştırılmasına karşı çıkar ve hayat yolunda gerçeği hedefler (Schiller, 1908: 50-92). Aynı eserde bahsedilen idealizm epistemolojik ve ontolojik realizmdir. Bu idealizm, gerçekten var olanın zihin ve idealar olduğunu, ideaların epistemolojik ve ontolojik açıdan öncelikli olduğunu ve bilginin gerçek konusunun idealar olduğunu iddia eder. Schiller epistemolojik idealizmine göre, gerçekliğin yapısı epistemolojiktir, bu bilgi bilimsel yaklaşımdan başka fiziki dünyadaki nesnelere, zihin tarafından algılandıkları sürece vardırırlar veya fenomenler insan zihninin kuruluşuna bağlıdır ve fiziki nesnelere, insan zihni tarafından yapı kazandırılır.

Esas itibarıyla Berkeley'in geliştirdiği ontolojik idealizm Schiller'e göre gerçektir, zihin ve idealarda görür (Yücelen, 2011, 17-23). Gerçek, zihin tarafından algılandığı sürece vardır (1908, 1-103). Bu yazarların dini ele almaması gittikçe Katolikleşen İngiltere'de Latitudinarian sofü görüşünün yeniliklere ve Protestanların esnekliğine dayanamaması sonucudur. John William Colenso, Leslie Stephen, Charles Bradlaugh gibi din adamları dine başkaldırırken, felsefe dindışı konulara odaklanır.

GEÇ VİKTORYA DÖNEMİ DÜZ YAZISINDA DİNİ SAPMALAR

Protestanlığın dini bir sapma olduğuna inanan John William Colenso, Eski Ahit'in ilk beş kitabının Hıristiyanlığın kökeni olduğunu vurgular ve dini gerçeğin Eski ve Yeni Ahitteki Katolik yorumunda olduğunu vurgular. Exodus 20: 1-17 Tanrı'nın on emrine vurgular ve Mısır'dan çıkışa odaklanır. Buna göre Tanrı'dan başka tanrı yoktur. Putlara tapmak yanlıştır. Tanrı kıskançtır ve buna karşı çıkar. Tanrı adı beş kere boş yere kullanılırsa, cezayla karşılaşılır. Altı gün çalışıp, bir gün tamamıyla Tanrı'ya adanacaktır. Yer, gök ve deniz altı günde yaratılmıştır. Fakat Colenso, Darwin tarzı düşüncedeki uzun evrimi ele alır ve bunu dini sapma olarak görür (Kang, 2009: 2-12). Tanrı'nın yedinci gün dinlenmesi ile insanın yedinci gün dinlenmesi Tanrı'ya ulaşmaktır. Tanrı anne ve babaya saygıyı, cinayet işlememeyi, zina yapmamayı, hırsızlıktan uzak durmayı komşuyu sevmeyi, yalan yere tanıklık etmemeyi ve kimsenin evine, karısına hayvanına göz dikmemeyi buyurur. Yasanın tekrarı olarak bilinen Deuteronomy 5: 6-21 on buyruğa tekrarlar. Colenso elli dinde karmaşa olduğunu iddia eder. Katoliklerin vaftiz geleneğinin bertaraf edildiğini vurgulayan Colenso, ilk günahattan dolayı doğan insanın günahkâr olduğunu ve vaftiz suyuyla günahattan arındığını vurgular ve İsa, insanların günahlarına karşılık ölmüştür. Oysa Protestanlar, doğan herkesin masum olduğuna inanırlar. Yunan dilinde Katolik evren demektir. Katolik dini evrenselliği hedefler. Protestanlar Katolizmi protesto edip, birçok mezhep ve dinin var olduğunu ve dinde yeniliklerle evrenselliğin oluşabileceğine inanırlar. Kadın rollerinin vücut hatlarını sergilediği için erkeklerin bu rolleri oynamasını savunan Purten görüş, erdemli anlatmayan sönemlidir. Kırmızı şarap, İsa'nın kanı ve ekmek onun tenidir. Bu Katolik Komünistlerdir. Katolizmde, İncil ruhani evlilik yapan din adamlarının evlenmesini ve karp cinse ilgi duymasını (*celibacy*) yasaklar. Ancak Colenso, Protestan rahiplerinin bu yasağı yenmelerini dinde yozlaşma olarak görür. Katolikler *Chiristendom* kelimesini Avrupa ile özdeşleştirirler. Protestanlar birçok mezhebin Avrupa'ya hâkim olduğunu iddia ederler. Katolikler; Dominikan, Franciscan, Augustinyan, Karmelit